

MÁRIA POTOČÁROVÁ*

Kultúrne kontexty kresťanskej tradície v pedagogike a v súčasných koncepciách mravnej výchovy na školách

POTOČÁROVÁ, M.: Cultural Contexts of the Christian Tradition in Pedagogy and Contemporary Concepts of Moral Education in Schools. *Slavica Slovaca*, 59, 2024, No 3, pp. 585-595 (Bratislava).

This paper deals with the transmission of tradition and Christian values in pedagogy, which are a firm part of philosophical and pedagogical thought in the European area. We are living in a time of profound ethical, social and cultural changes in an opinion-plural atmosphere of social relations. The use of appropriate language therefore remains an important didactic tool in values education today. An equally important element in the transmission of values to future generations is dealing with the content of moral education in the family and in schools. The paper focused mainly on the assessment of the state of moral education in our primary schools. It presents the results of a research probe on this topic, which brings us closer to how the content goals of moral education in Slovak primary schools are set. These are implemented in its various forms such as value, ethical, pro-social or character education.

European pedagogical thought, traditions and Christian values in pedagogy, moral education in contemporary schools.

O vzťahu jazyka a kultúry z perspektívy kresťanskej tradície treba uvažovať aj v kontexte s výchovou. Európske ideály kultúry a kresťanské hodnoty boli vždy v dejinách spoločnosti úzko prepojené a odovzdávali sa z generácií na generácie prostredníctvom jazykovej komunikácie. Preto sa jazyk ako nástroj šírenia poznania, prostriedok vzdelávania a komunikácie považuje aj dnes za prvoradého formovateľa filozofického a duchovného myslenia spoločnosti, konkrétneho národa i jednotlivca. Vzájomnú väzbu súvislostí kresťanskej tradície v kultúrnom vývine širších slovanských a európskych vzťahov nachádzame aj v slovenskom jazyku. Rozvíjanie kultúry prostredníctvom jazyka je preto dôležitá cesta aj v procese výchovy a vzdelávania, pri rozvíjaní identity jednotlivca ako aj národa.

V paralele s vývinom jazyka nás však zaujíma sám kultúrny kontext, ktorý je odrazom tradícií a hodnôt kresťanského myslenia. Spoločenský, náboženský, rodinný život a osobitne výchova detí, mládeže, budúcej generácie v európskom priestore sa budú vo väčšej či menšej miere vždy formovať aj podľa hodnôt kresťanskej viery a tradície. Kultúra života a výchovy podpore-

* Prof. PhDr. Mária Potočárová, PhD., ORCID: 0000-0002-6608-3449. Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Račianska 59, Bratislava. maria.potocarova@uniba.sk.

ná kresťanskými hodnotami totiž ešte aj dnes významne rozvíja osobnosť a identitu súčasného (postmoderného) človeka. Aké je však prežívanie kresťanských hodnôt v každodennej realite života súčasnosti? Neraz chápeme odovzdávanie kresťanskej tradície, kresťanských hodnôt a viery v aktuálnych podmienkach života iba ako odkaz na minulosť. Dovoľme si na tomto mieste túto domnienku skorigovať, resp. vyvrátiť. Kultúrne prvky kresťanskej tradície, jej hodnoty aj v našom stredoeurópskom priestore majú stále svoj priamy a silný vplyv najmä v pedagogike. Ich inšpiratívny dosah je evidentný vo východiskách pedagogických koncepcií a ich vplyv sa prejavuje a uplatňuje tiež pri tvorbe praktických didaktických metód výchovy a vzdelávania. Vzdelanosť založená na hodnotách má byť základom aj správneho smerovania celej spoločnosti. Odovzdávaná múdrosť života nie je len nazhromaždená vedomosť. Je to najmä osobné a „žité“ (prežívané) poznanie, ktorého súčasťou je silný hodnotový základ. Pilierom súčasných pedagogických koncepcií a východiskom hodnotovej výchovy, ktorá formuje morálne správanie človeka, je predovšetkým mravná výchova, realizovaná v rodine a tiež v školskom prostredí. V moderných pedagogických prístupoch a inováciách, v metódach charakterovej, hodnotovej či prosociálnej výchovy v školskom prostredí sa na školách prakticky vyučuje morálna výchova, ktorá vyrástla z kresťanského chápania človeka a spoločnosti. Školský vzdelávací systém, ktorý v pluralitnej spoločnosti reprezentuje univerzálne hodnoty, stojí na základoch kresťanskej kultúry a tradície.

Etická a hodnotová výchova vo svojej teórii ale aj praktická forma náboženskej, mravnej či charakterovej výchovy sú teda legitímnymi didaktickými zdrojmi upevňovania kultúry výchovy a piliermi duchovných základov európskeho pedagogického myslenia.

Príspevok s poukázaním na význam hodnôt v edukačnom procese sumarizuje najnovšie výsledky výskumnej sondy o stave morálnej výchovy v základných školách na Slovensku. Zaujímalo nás aká je úroveň, o čom je a aká je kvalita mravnej výchovy na našich školách. Z akých základov vychádza, na akých hodnotách stojí a čo ju buduje? Realizovaný výskum tiež naznačil, v čom sú obsahové i procesné ťažkosti pri realizácii tejto významnej zložky výchovy. V smerovaní školskej edukácie, vo výchove a vzdelávaní nás preto ako východiskovo musí zaujímať, aký je hodnotový svet súčasného mladého človeka. Čím sa riadia mladí dospelávajúci v živote, ako získavajú svoje skúsenosti najmä v kontexte s morálkou? Kto a ako ich formuje k morálnym hodnotám, ktoré sú súčasťou kultúry? Je to ešte kresťanská viera a tradícia?

Kľúčovou postavou v mravnej výchove je samozrejme učiteľ, osobnosť – vychovávateľ, ktorý najpresvedčivejšie význam hodnôt a morálky ukazuje najmä svojim príkladom – nezapudnime na to. Položenou otázkou výskumu teda bolo aj to, s čím najviac zápasia učitelia a vychovávatelia, akú podporu by potrebovali tí, ktorí učia v školách mravnú výchovu? Pokúsme sa zodpovedať aj širšie túto naznačenú otázku: Či súčasná mravná výchova v našich slovenských školách realizovaná v podobe prosociálnej, etickej, charakterovej výchovy stojí na európskych kresťanských základoch? Ako sa dnešní učitelia vedia vyrovnat' s hodnotami kresťanskej kultúry a tradície v aktuálnych postmoderných podmienkach sekularizovanej, pluralitnej a výrazne liberalizovanej spoločnosti? Ide o množstvo otázok, na ktoré nie je jednoduchá odpoveď, ba ani nie je možné na všetky poskytnúť vyčerpávajúcu odpoveď.

Globálne vedomie ľudstva je už dlho sužované nedostatkom morálky a tento krízový stav aj zostáva mnoho rokov nepovšimnutý. Zvyšujúca sa kriminalita či drogová závislosť trápi len hŕstku tých, ktorých sa bezprostredne týka, prípadne odborníkov, ktorí prichádzajú do kontaktu s patologickými javmi. V školách sa v súčasnosti stretávame s rastúcou agresivitou žiakov, tendenciou k egoizmu, nevšímavosťou voči problémom ostatných a nekritickému súpereniu. Školský vzdelávací systém nutne potrebuje reformu obsahu vzdelávania, ktorá by mala smerovať

od pasívneho prijímania informácií k rozvoju kritického myslenia, argumentačných schopností, tvorivosti, tímovej spolupráce a empatie. Dôležité je oveľa intenzívnejšie rozvíjať morálne hodnoty a cnosti u žiakov a to nielen na hodinách etickej výchovy, ale prierezovo, v celom procese vyučovania.¹ V praxi však prevláda názor, že cieľom školstva a vzdelávania je predovšetkým dobre pripraviť človeka na pracovný trh, pričom sa morálna a charakterová výchova podceňuje. Keď začneme k problematike pristupovať s touto chybnou premisou, potom ani ostatné súčasti vzdelávania nebudú na seba nadväzovať a získané vedomosti nebudú integrované (ako keď si napr. zle zapnete prvý gombík na košeli, ani ostatné v rade nebudú na základe toho prvého dobre zapnuté).

Vzdelávanie a výchova je predovšetkým odovzdávanie poznania a skúsenosti v rámci vlastnej kultúry. Každá generácia spoločnosti odovzdáva toto spoločné, východiskové kultúrne poznanie, ktoré učí mladého človeka chápať, že jeho život má hodnotový a morálny základ. Dialo a deje sa to rôznymi spôsobmi – cez situácie a skúsenosť v rodinách, najmä však vzdelávaním a v školstve, ale dnes dokonca aj prostredníctvom silného vplyvu sociálnych sietí a komunikačných technológií.

Žiť skutočný život znamená naplno využívať ľudské kapacity. Podstatným cieľom výchovy a vzdelávania je odovzdať mladému človeku nástroje, ktorými sa vytvoria podmienky na jeho všestranný integrálny osobný rozvoj tak, aby mohol žiť život tvorivo, úspešne a spokojne. Znamená to napríklad aj odovzdať mu kultúru vychádzajúcu z jazyka a prostredníctvom jazyka ako komunikačného nástroja.

Áké obsahy mravnej výchovy majú byť zakomponované vo vyučovacích predmetoch, často závisí aj od konkrétneho výberu osobnostne rôznorodých učiteľov. Hodnotová orientácia, vlastnosti a charakter samotného učiteľa preto môžu významne pôsobiť na rozvoj intelektu a ďalších schopností žiakov, ako aj na ich vôľové, charakterové vlastnosti, hodnoty, na ich cnosti, morálne usudzovanie a predovšetkým na ich následné konanie a správanie. V našej pedagogickej výskumnej analýze sme sa preto venovali aj dôležitým predpokladom, ktoré by mali byť súčasťou vzdelávania budúcich pedagógov, v ich príprave na učiteľské povolanie a v osobnostnej výbave učiteľov, ktorí sa venujú mravnej výchove.

Hodnoty i spôsob výchovy sa komunikuje slovom, používaním jazyka, teda v ľudskej reči. Dostávame sa týmto k otázke komunikácie pri výchove k hodnotám. Pod komunikáciou chápeme najmä výmenu informácií, v prípade ľudských bytostí ide o kontrolu vstupných informácií, prípadne o kritické uvažovanie o vzájomnej výmene myšlienok, názorov, skúseností. Teda o kontrolu nad tým, o čom ľudia premýšľajú, nad čím sa zamýšľajú, ako vidia svet, aké hodnoty nosia vo svojej mysli a v srdciach. Väčšina ľudí vníma svet a dianie okolo seba vo veľkej miere tak, ako im to sprostredkúva ich jazyk – prostredníctvom textu, vo vetách tvorených slovami. Verbálnymi posolstvami sa do mysle ľudí dá vložiť všeličo; prípadne odtiaľ možno vytesniť to, o čom nie je žiaduce uvažovať. V dnešnom svete silného vplyvu masmediálnej komunikácie sú teda mocnými tí, ktorí dohliadajú na rozvoj masmediálnej sféry, ale tiež učitelia, vychovávatelia, pre ktorých je práve slovo a jazyková komunikácia pracovným nástrojom. Treba na túto skutočnosť pamätať najmä v kontexte mravnej výchovy.

Žiaľ, v našich školských zariadeniach dochádza k postupnému okliešťovaniu rečovej činnosti a aktívneho používania jazyka práve v dôsledku nie celkom premysleného využívania nových technologických výdobytkov v oblasti komunikácie. Kedysi bežné ručné prepisovanie, pri ktorom dochádza k aktivovaniu príslušných pamäťových mozgových centier, sa nahrádza písaním

¹ Ferková, Š. (ed.): Morálna výchova v škole I. Bratislava: Univerzita Komenského, 2023, s. 4.

na počítači. Ústne skúšanie formou prerozprávania naštudovanej témy sa tiež vytráca, pretože sa nahrádza testovaním, či už písomne alebo pomocou technických výdobytkov. Zrýchlené formy používania jazykového nástroja (sms, čes, testy a pod.) nespôsobuje to, že človek slovám neporozumie, ale to, že veľká časť slovnej zásoby sa nepoužíva (napr. synonymá). Človek dokáže čítať, no často už nedokáže plnohodnotne zdieľať význam prečítaného a nedokáže teda ani spoľahlivo vyjadriť abstraktné veci, pocity alebo myšlienky – vlastný pohľad na svet. Dochádza tak k narušeniu kritickej funkcie vedomia subjektu. Takýto človek síce rozumie príkazom, no nedokáže o nich diskutovať, nevie argumentovať, polemizovať či vyjadriť slovami svoj postoj. Pri mravnej výchove to pokladáme za kľúčový moment, ktorý rozhoduje o tom, či je zvolený didaktický a celkový pedagogický prístup vhodný aj úspešný.

Ďalším okruhom problémov, ktorý treba pri hodnotovej a mravnej výchove vziať do úvahy, je aj otázka jej obsahu – či aj skutočne poznáme na čo a k akým mravným hodnotám (cnostiam) máme a chceme vychovávať?

Kultúra života a výchovy podporená kresťanskými hodnotami po obsahovej stránke kladie veľký dôraz najmä na dôstojnosť ľudskej osoby, úctu a spravodlivosť ku každému, prejavy solidarity, pomoci a lásky. Tieto morálne a sociálne hodnoty vyplývajú z požiadaviek biblického Dekalógu i z dôvodov vnútorného (postojového) presvedčenia a viery, ktoré sú duchovnou zložkou každej osobnosti. Zároveň sú tieto hodnoty základnou požiadavkou humanizácie spoločnosti, vymedzenia ľudských práv a zákonov.

V súčasných pedagogických koncepciách a osobitne v prípade zložky mravnej výchovy hľadáme kultúrne kontexty kresťanskej tradície v spojení s obsahom, ktorý reprezentujú niektoré kresťanské etické koncepcie a teórie.

Možno povedať, že tieto etické koncepcie z hľadiska svojho filozofického základu sú súčasťou širšieho pedagogického myslenia. Kresťanské etické koncepcie reprezentuje predovšetkým novotomistická a personalistická etika, čiže neotomizmus a personalizmus s jej rôznymi tradičnými variantnými podobami. Môžeme k nim tiež priradiť etické koncepcie vychádzajúce so spätosťou s prírodnými vedami, ako napríklad teilhardizmus alebo ďalšie etické systémy rozvíjané najmä v posledných rokoch 20. storočia, označované za postmoderné. Novoveký pokarteziánsky smer európskej filozofie, filozofia vedomia a subjektu, nadväzuje na sokratovsko - augustínovskú tradíciu. Vo svojich skúmaníach používa fenomenologickú metódu, ktorá zdôrazňuje „návrat k veciam a javom“ a zároveň modifikuje aj návrat k človeku ako k osobe. Chce sa pozrieť na človeka ako na subjekt schopný poznania a bližšie určiť, v čom spočíva subjektivita. Z prístupov vychádzajúcich z personalizmu teda vyplýva potreba postaviť človeka do centra pozornosti aj v pedagogike. Znamená to postaviť vychovávaných ale i vychovávateľov a učiteľov do centra formácie, ponúknuť im prípravu a sprevádzanie, ktoré im zároveň pomôžu objaviť ich potenciál a ich hlboké povolanie sprevádzať iných. Prameňom poznania morálnych zásad je prirodzená schopnosť i potreba rozumom poznávať pravdu. O túto jeho schopnosť sa opiera aj normotvorná činnosť, v základe ktorej leží toto poznanie. Rozum poznáva pravdu o morálnom dobre vo vzťahu k tomu, čo je predmetom ľudských činov, ako aj vo vzťahu k samotným činom.²

Z pohľadu personalisticko-fenomenologickej antropológie dôležitú súvislosť medzi poznaním a morálkou (morálnym správaním) podčiarkol a zdôvodnil aj Karol Wojtyła (neskoršie poľský pápež Ján Pavol II.) vo svojom diele *Osoba a čin*.³ V ňom rozoberá problematiku vzťahu ľudskej prirodzenosti k poznanej pravde, ktorá ovplyvní konanie a správanie človeka. Tvrdí, že

² Skoblík, J.: *Přehled křesťanské etiky*. Praha: Karolinum, 1997. 317 s.

³ Wojtyła, K.: *Osoba i čin*. Ružomberok : Verbum – Vydavateľstvo KU, 2017, 166 s.

samotná pravda o morálnom dobre sa musí opierať o chápanie ľudskej prirodzenosti ako aj poznanie životných cieľov človeka. To znamená, že ako „dobré“ vystupuje to, čo zodpovedá povahe a prirodzenosti s ohľadom na cieľ samotnej existencie. Z tohto dôvodu sú všetky morálne zásady, obsiahnuté vo svätom Písme a v Evanjeliách, základnými zásadami ľudského správania, pokiaľ sú spoznané rozumom ako zhodné s prirodzenosťou človeka, jeho snahami, aspiráciami, ako aj prirodzenými možnosťami. Žiadna z týchto vyjadrených morálnych noriem nemôže byť ani proti rozumu, ani proti prirodzenosti. Správne pochopiť „nadprirodzený“ pôvod morálnych noriem preto znamená dôkladne vysvetliť prirodzený spôsob ich poznania. K tomu zaväzuje i Písmo, ktoré je pre veriaceho človeka prameňom nadprirodzenej pravdy a pre neveriaceho prameňom, ktorému – za predpokladu dobrej vôle – môže pristúpiť i neveriaci človek a čerpať z neho. Karol Wojtyła si za východiskový bod svojho filozofického záujmu o človeka vyberá skúsenosť človeka, pričom za základnú skúsenosť považuje skúsenosť činu, nakoľko práve v čine sa človek prejavuje ako človek a tak reflexia skutku je podľa neho kľúčom k poznaniu pravdy o človeku.

Z tejto originálnej a filozoficky zdôvodniteľnej paradigmy môžeme vychádzať aj pri hodnotení moderných pedagogických koncepcií, ktoré rozvíjajú morálnu, charakterovú či hodnotovú výchovu.

Kultúra zameraná na kresťanské hodnoty sa v európskom pedagogickom myslení i v súčasnej výchove usiluje prakticky uplatniť hlavne v zložke mravnej výchovy. Podieľa sa tým na upevnení morálnych cností vychovávaného človeka. Ide o také rozvíjanie charakteru a identity človeka, ktoré ho naučia kriticky myslieť, ale ešte viac sa rozvíjať podľa objektívnych kritérií morálky, zvládať ťažkosti, vážiť si nielen seba, ale aj rešpektovať druhých, byť solidárnym k druhým. Umožňujú osvojovať si také hodnoty, ktoré mu poskytnú možnosti na zmysluplný a šťastný život.

Praktický pohľad na stav mravnej výchovy v našich slovenských základných školách poskytol výskum. Na Katedre pedagogiky PdF UK v Bratislave sa v rokoch 2021–2023 realizoval výskumný projekt s názvom *Podpora implementácie mravnej výchovy v základnej škole*.⁴ Cieľom tohto projektu bolo zmapovať oblasť stavu mravnej/morálnej výchovy v základných školách. Podarilo sa zistiť, čo a aký obsah morálky sa učí, akými metódami sa prezentuje, v akých podmienkach a s akou odbornou pripravenosťou učiteľov sa realizuje mravná výchova (v jej rôznych variáciách – etická, hodnotová, prosociálna výchova, charakterová či náboženská výchova) na základných školách. V skúmaní problematiky sme sa najskôr zamerali na názory učiteľov/učiteľiek o úrovni vyučovania mravnej výchovy v školách v rámci predmetov nielen etickej a občianskej výchovy, ale prierezovo aj v rámci ďalších predmetov. Sústredili sme sa na reflektovanie ich potrieb a podmienok vo vzdelávaní v tejto oblasti, ale i na hodnotenia obsahu mravnej výchovy. Ukázala sa tiež potreba zamerania výskumu na rôzne morálne aspekty výchovy súvisiace so spoločnosťou, sociálnym životom a socializáciou, napríklad pri uplatňovaní pravidiel, sociálnych noriem. Zaujímalo nás vyrovňovanie sa s morálnou čestnosťou, akademickou nečestnosťou, hodnotením nečestných praktík žiakov, ktoré poukazovali na úroveň morálnych vlastností, charakteru a cností žiakov.

Výskumným zámerom bolo tiež poskytnúť učiteľom metodické usmernenia na realizáciu mravnej výchovy a na rozvoj morálnych kompetencií žiakov v primárnom a nižšom sekundárnom/strednom stupni vzdelávania. Tento cieľ sa naplnil v príprave odborných publikácií: Pripravili sme dve metodické príručky: *Morálna výchova v škole I. a II.* a tiež dve učebnice – *Teória výchovy*⁵ a *Zložky výchovy*.

⁴ Výskumný projekt KEGA 046UK-4/2021-2023: Podpora implementácie mravnej výchovy v základnej škole. Zodpovedná riešiteľka Š. Ferková a kolektív 10 spoluriešiteľov z Katedry pedagogiky Pedagogickej fakulty UK v Bratislave.

⁵ Potočárová, M. – Derková, J. – Ferková, Š. – Koldeová, L.: Teória výchovy I. Bratislava: Univerzita Komenského, 2022. 172 s.

Hlavné zistenia poukazujú najmä na zložitosť obsahového rámca morálnej výchovy v základnej škole. Reálnou bola skutočnosť, že už v teoretických východiskách výskumu nebolo jednoduché definovať morálnu výchovu ako pojem. Problematické bolo jej jednoznačné obsahové a filozofické vymedzenie a rovnako aj jej odborné pedagogické chápanie. V našom školskom vzdelávacom systéme totiž nie je morálna výchova formálne špecifikovaná. Mravná výchova v ostatných rokoch sa v našom vzdelávacom systéme prezentuje najmä v rámci predmetu *etická výchova*, alebo ako súčasť predmetu *občianskej náuky*. V súčasnosti sa v novom Štátnom vzdelávacom programe stretávame so zadefinovaním nového pojmu charakter a preto i koncepty mravnej výchovy v súčasných školách sú predstavované ako rôzne varianty modelov charakterovej výchovy (angl. *character education*). V zahraničí má tento obsahový rámec svoju tradíciu a dostáva sa postupne aj do slovenských škôl. Pod charakterom preto rozumieme súbor osobnostných morálnych čŕt alebo dispozícií, ktoré riadia správanie človeka, ovplyvňujú jeho motiváciu a vyvolávajú špecifické morálne city. Prejavom dobrého charakteru je šťastný a naplnený život, ako aj spravodlivá a solidárna spoločnosť. *Charakterová výchova* zahŕňa všetky explicitné aj implicitné výchovné aktivity, ktoré pomáhajú žiakovi rozvinúť pozitívne osobnostné silné stránky, nazývané aj cnosti.⁶ V inej odbornej literatúre sa stretávame s pojmom mravná výchova, ktorá sa často chápe tradične ako zložka výchovy. A. Sádovská, pedagogička a autorka publikácie o mravnej výchove, ju charakterizuje ako – „všetky činnosti, pri ktorých žiak získava vedomosti o normách a hodnotách; je pri nich usmerňované jeho správanie tak, aby konal v súlade s uvedenými normami a hodnotami; podporuje sa vytvorenie individuálneho mravného presvedčenia.“⁷ Dá sa povedať, že toto vymedzenie je opäť veľmi široké a predstavuje skôr hodnotovú výchovu, ktorú dimenzuje norma určitého konkrétného hodnotového systému. Vo výskume a potom najmä pri tvorbe publikácií sme sa preto prikláňali k pojmu morálna výchova, ktorá vychádza tiež z konceptu a angl. pojmu *moral education*. Tento koncept sa opiera o známe teórie morálneho vývinu J. Piageta a L. Kohlberga. Morálna výchova totiž súvisí s pojmom morálka. Morálka je podľa Kohlberga súborom presvedčení, ideálov, hodnôt a zvnútornených princípov.⁸ Morálna výchova zahŕňa dva hlavné aspekty. Prvým aspektom je „morálna socializácia“, ktorá znamená vzdelávanie a výchovu detí ku kľúčovým normám, hodnotám a cnostiam, ktoré sú v spoločnosti dominantne uznávané a umožňujú „rozkvet“ a dobrý život. Druhý aspekt sa týka rozvoja intelektuálnych zdrojov, zručností a kompetencií, ktoré umožňujú dobre informované a zodpovedné morálne úsudky, rozhodnutia a činy. Pod pojmom morálna výchova rozumieme výchovu zameranú na oblasť hodnôt, ktoré sú osobitne dôležité pre morálnu stránku výchovy.⁹

Charakterová výchova je teda podoblasťou morálnej výchovy a zaoberá sa pestovaním pozitívnych charakterových vlastností, nazývaných *cnosťami*. Na základe tejto špecifikácie je výchova k hodnotám (angl. *value education*) najširším pojmom, označuje akúkoľvek výchovu k hodnotám, ktoré môžu byť estetické, náboženské, politické, environmentálne atď. V súvislosti s vyššie opísaným obsahovým vymedzením sa preto prikláňame k takému chápaniu morálnej výchovy, ktorá rozvíja predovšetkým morálne kompetencie žiakov. L. Kohlberg¹⁰ vymedzuje morálnu kompetenciu ako schopnosť prijímať morálne rozhodnutia a následne konať podľa

⁶ Štátny vzdelávací program v Slovenskej republike: <https://www.statpedu.sk/sk/svp/statny-vzdelavaci-program/>

⁷ Sádovská, A.: Mravná výchova. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 2012, s. 12.

⁸ Kohlberg, L.: Development of Moral Character and Moral Ideology. In Hoffman, M. L. – Hoffman, L. W. (eds.): Review of Child development Research. New York: Russel sage Foundation, 1964.

⁹ Porovnaj Arthur, J. – Kristjánsson, K. – Harrison, T. – Sanderse, W. – Wright, D.: Teaching character and virtue in schools. Routledge, 2016.

¹⁰ Kohlberg, L.: Development of Moral Character and Moral Ideology, c. d.

týchto rozhodnutí. Morálna kompetencia predstavuje spôsobilosť jednotlivca dospievať na základe svojich vnútorných zásad k morálnym úsudkom a potom konať v súlade s týmito úsudkami.¹¹ Pojem morálne kompetencie G. Lind¹² definované ako schopnosť riešiť problémy a konflikty na základe morálnych princípov prostredníctvom uvažovania a diskusie, namiesto násilia a klamstva, či podvodu. Na doplnenie treba ešte zdôrazniť, že v našom školskom vzdelávacom systéme je etablovaný vyučovací predmet etická výchova, chápaná ako výchova k prosociálnosti, v ktorom sa koncentrujeme na oblasť mravnej výchovy. Avšak vo výučbe etickej výchovy nachádzame aj mnohé úskalia, čo potvrdzujú aj viacerí odborníci, ktorí pracujú v oblasti rozvoja predmetu etickej výchovy na slovenských školách.¹³ Z hľadiska obsahovej stránky mravnej výchovy sa názory odborníkov totiž niekedy rozchádzajú. Jedni ju striktne viažu na prezentovanie a prenos morálnych noriem do morálneho vedomia vychovávaných, iní ju stotožňujú výlučne s výchovou k efektívnej komunikácii, k pozitívnym postojom k sebe i k druhým, čiže k prosociálnosti a rozvíjaniu sociálnych kompetencií.

Okrem toho predmet etickej výchovy je stále vnímaný ako „menej dôležitý“ – čo vyplýva zo skutočnosti, že etickú výchovu často vyučujú nekvalifikovaní učitelia, ktorí ňou majú „len“ doplnený úväzok (predmet je neklasifikovaný). Chýbajú tiež kvalitné učebnice etickej výchovy a kritizuje sa aj jeho alternatíva – náboženská výchova. Najčastejšie uvádzaným problémom je nízka časová dotácia, neprimeraná náročnému obsahu. Učiteľom chýbajú aj metodické materiály, ktoré si neraz musia sami vyhľadávať, vytvárať a chýba im aj kvalitné vzdelávanie v tejto oblasti. V súčasnej odbornej literatúre evidujeme existujúce projekty a výchovné programy zamerané na rozvoj charakteru žiakov, ktorý sa chápe ako výchova k hodnotám: napr. Projekt výchovy charakteru podľa T. Lickonyho, Model výchovy charakteru od M. Berkowitza, Projekt detského rozvoja od D. Solomona a i.,¹⁴ ktoré však v našom školstve majú naozaj zatiaľ len slabé uplatnenie.¹⁵

Pri rozširovaní inovatívnych prístupov sa v novom štátnom vzdelávacom programe objavuje silný dôraz na výchovu charakteru, ktorá má byť uplatňovaná prierezovo vo všetkých predmetoch a aj v rámci iných aktivít školy. Nadväzuje sa pri tom na doterajšie skúsenosti dobrej praxe v predmetoch etickej a občianskej výchovy. Najrozšírenejšia je predstava, že morálna výchova v škole by sa mala prelínať so všetkými predmetmi a s celou výučbou – s procesmi vzdelávania vôbec.

Výskumom stavu pedagogických výchovných situácií z praxe sme sa pokúsili zodpovedať na základnú a naliehavú otázku: Prečo a aký má zmysel implementovať morálnu výchovu v škole dnes? Mravná výchova či už v jej „klasickej“ na hodnoty zameranej forme etickej a prosociálnej výchovy, alebo v jej inovatívnej podobe – tzv. charakterovej výchovy – zameranej viac na rozvoj kognitívnych, sociálnych a osobnostných a komunikačných kompetencií – našli nový cieľ a zameranie, že spoločne podporujú rozvoj kritického myslenia (hodnotenia), kreativity (iniciatívy), komunikáciu (poznania, citov i správania) a kooperáciu (prosociálny vzťah k sebe i druhým).

¹¹ Lajčiaková, P.: Základy psychológie morálky. Brno: CERM, 2008.

¹² Lind, G.: How to teach morality. Promoting Deliberation and Discussion, Reducing Violence and Deceit. Berlin: Logs Verlag, 2016.

¹³ Gluchman, V.: „Etická výchova“ a morálne myslenie (Etika sociálnych dôsledkov ako východisko modelu mravnej výchovy). In Ligas, Š. (ed.): Mravná výchova v školách na Slovensku a v zahraničí. Banská Bystrica: PF UMB, 2009, s. 61-70; Kaliský, J. – Kaliská, L.: Aká je etická výchova na Slovensku? In Ligas, Š. (ed.): Mravná výchova v školách na Slovensku a v zahraničí. Banská Bystrica: PF UMB, 2009, s. 106-109; Kudláčová, B.: História, súčasnosť a perspektívy predmetu etická výchova v SR. In Ligas, Š. (ed.): Mravná výchova v školách na Slovensku a v zahraničí. Banská Bystrica: PF UMB, 2009, s. 133-140; Rovňanová, L.: Inovácie vo výučbe etickej výchovy. Bratislava: MPC, 2013. 58 s.

¹⁴ Sádovská, A.: Mravná výchova, c. d.; Vacek, P.: Psychologie morálky a výchova charakteru žáků. Hradec Králové: Gaudeamus, 2013.

¹⁵ Spracované podľa Ferková, Š. (ed.): Morálna výchova v škole I., c. d.

Zmysel morálnej výchovy sa ukazuje najmä v tom, že podporuje a rozvíja:

1. charakter žiakov rozvíjaním cností (napr. česťnosť, empatia, zodpovednosť, pracovitosť, trpezlivosť, vytrvalosť a pod.),
2. spoločenskú zodpovednosť,
3. kritické myslenie,
4. morálne kompetencie (schopnosť morálne usudzovať a na základe toho aj konať),
5. hodnotovú orientáciu žiakov,
6. konštruktívne riešenia konfliktov,
7. pozitívnu klímu a atmosféru v škole,
8. prevenciu sociálno-patologických javov v škole (napr. šikana, kyberšikana, krádeže, podvody a pod.),
9. duševné zdravie žiakov,
10. fyzické zdravie žiakov,
11. rozvíja iné zložky výchovy (environmentálnu, multikultúrnu, telesnú, rozumovú, pracovnú, mediálnu a pod.).¹⁶

Najrôznejšie obsahy vo všetkých vyučovacích predmetoch a v podaní osobnostne rôznorodých učiteľov môžu na rozvoj intelektu či schopností žiakov, ale aj na ich vôľové, charakterové vlastností, chápanie hodnôt, cností, morálneho usudzovania a konania pôsobiť aj zmätočne. Pre implementáciu mravnej výchovy do systému školského vzdelávania rovnako je preto dôležitá najmä komplexná a kvalitná príprava na učiteľské povolanie. Učiteľské vzdelávanie na pedagogických fakultách ako aj ďalšie vzdelávanie učiteľov a pedagógov by malo poskytnúť budúcim učiteľom a vychovávateľom ako i učiteľom z praxe možnosť získania odbornej kvalifikácie práve aj v tejto oblasti.¹⁷ Nižšie uvedené dve tabuľky zo záverečnej výskumnej správy ukazujú, aké majú dnešní učitelia možnosti na zlepšenie a efektívnejšie uplatňovanie mravnej výchovy v školách. Tabuľka č. 1 prináša údaje o tom, že učiteľom pri realizácii mravnej výchovy na školách v nastavených podmienkach na vzdelávanie najviac chýba materiálne vybavenie a podpora zo strany rodičov. Dalo by sa ešte podrobnejšie analyzovať aj to, aká konkrétnejšia predstava stojí za výskumnými údajmi utvorenými na základe informácií od učiteľov. Tabuľka č. 2 zase názorne ukazuje, že takmer 75% učiteľov doslova prahne po potrebe rozšíriť poznanie, ktoré je potrebné pre kvalitnejšiu rozhl'adenosť a odbornosť učiteľov. Ak dnešný učiteľ chce primerane na súčasný stav poznania v tejto oblasti vyučovať a vychovávať, nevyhnutne potrebuje dopĺňujúce vzdelávanie zamerané na hlbšie poznanie histórie, filozofie (antropológie, axiológie, etiky), teológie, kulturológie, psychológie či sociológie.

Na záverom uvedieme aspoň niekoľko myšlienok či návrhov, ako by sa na našich školách prehĺbiť mravná výchova tak, aby bola atraktívna, obsahovo a metodicky dobre, tvorivo, inovatívne, moderne spracovaná a prakticky zvládnutá a aby aj primerane plnila potreby učiteľského vzdelávania a zodpovedala potrebám súčasnej školskej praxe.

Mravná výchova dnes predstavuje teda najmä spôsob, ako sa naučiť kriticky myslieť, rozvíjať sociálne, kooperatívne a komunikačné kompetencie najmä pomocou metód a prostriedkov kreatívneho zážitkového a skúsenostného učenia. Zdá sa však, že do budúcnosti nebude stačiť iba osvojiť si dobré pokrokové metódy výchovy a rozvíjať inovatívne prístupy. Spolu s tým sa musí dopĺňať a kultivovať aj najnovšie poznanie z oblasti filozofických a spoločensko-humanitných vied. Mravná výchova vo svojich paradigmách naďalej zostane najmä náukou o etických

¹⁶ Ferková, Š. (ed.): Morálna výchova v škole II. Bratislava: Univerzita Komenského, 2023, s. 7.

¹⁷ Ferková, Š. (ed.): Morálna výchova v škole II, c. d.

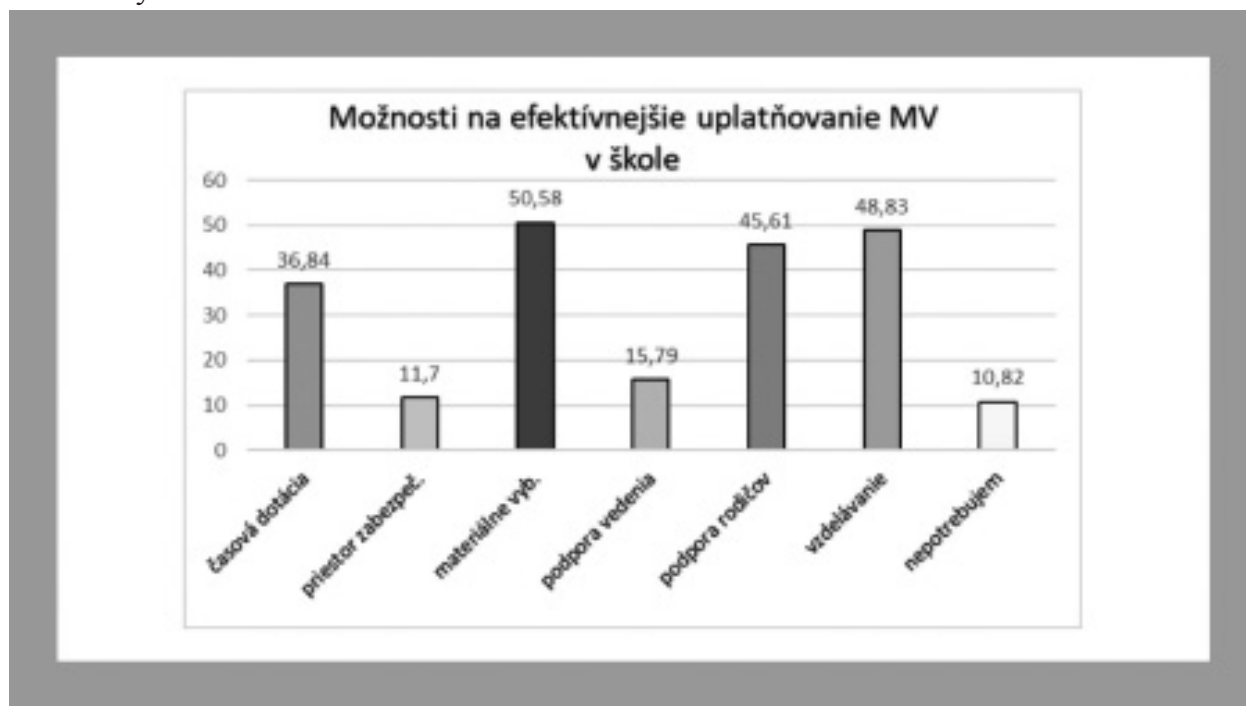
konceptiách, náukou o mravných vlastnostiach človeka, ku ktorým bude smerovať výchovné pôsobenie v rodine, v škole či v celej spoločnosti. Mladý človek sa naozaj musí naučiť slobodne kriticky myslieť, ale i hodnotiť podľa univerzálne platných kritérií hodnotenia dobra a zla, rozlišovania správneho od nesprávneho, triedenia a výberu hodnôt života. Inak sa jeho schopnosť kriticky myslieť môže stať iba technicky vycibrenou komunikáciou so subjektívnou argumentáciou. S rizikom, že sa to možno stane vyjadrovaním názoru automaticky stotožneného s vlastnou „objektívnou“ pravdou, bez porovnania a schopnosti viesť dialóg k téme. Tomuto sa určite chceme vo výchove vyhnúť. Čo znamená kriticky myslieť? Všetko komentovať, „kritizovať“, hodnotiť, vnímať a všímať si? Je však aj zrejmé na základe akého poznania máme triediť a kriticky hodnotiť javy? Vynára sa tu totiž aj ďalšie úskalie, aby sa z kritického myslenia nestalo čosi ako „čo názor, to jedna pravda“. Môžeme naučiť žiakov diskutovať, argumentovať i takto „kriticky myslieť“, ale oveľa dôležitejšie je vedieť správne hodnotiť, vypočúť si a čo najlepšie pochopiť názory druhých, naučiť sa rozlišovať a triediť, logicky a zmysluplne usporiadať svoje myšlienky, postoje. Vedieť si vybrať medzi tým, čo je dobré – zlé, viesť dialóg, vypočúť argumenty aj druhej strany, uvažovať nad nimi, triediť, hodnotiť, napokon i vedieť zmeniť názor, ak sa podľa objektívnych kritérií ukáže ako nesprávny. Teraz naznačujeme veci, ktoré sú osobitne dôležité v mravnej výchove, preto na ne poukazujeme bez zásadného zovšeobecňovania. Zdôrazniť chceme prístup, ktorý musí byť v mravnej výchove citlivo a správne spojený, napr. zosúladenie teórie s praxou, vysvetľovania s didaktikou a praktickými metodikami výchovy. Pravda má byť spojená s láskou, pretože pravda bez lásky vo výchove bude drezúrou a indoktrináciou. Avšak aj jednostranne láskavý, zhovievavý, až povoľujúci prístup bez určenia pravidiel a hraníc vo výchove a bez poznania dôvodu a zmyslu mravného konania prinesie iba zmätky aj do rozvoja osobnosti. Výchova musí byť vyvážená. Morálne vlastnosti ako česťnosť, statočnosť, miernosť, spravodlivosť, láska; rozvoj týchto morálnych cností, dnes nazývaná aj ako charakterová alebo morálna výchova, stojí na poznávaní a osobnostnom prežívaní hodnôt. Hodnoty ako pravda, spravodlivosť, ľudská dôstojnosť, solidarita, obetavosť, pomoc druhým, súcť a pod. sú pre život také dôležité ako otvorená a slobodná kritická myseľ. Predpokladom pre ich získanie je teda ich poznanie. Dieťa v rodine i žiak v škole sa musí o hodnotách niečo najskôr dozvedieť a zažiť ich odovzdanie v spojení s históriou a kultúrou (aj s tou osobnou čirodinnou históriou). Lenže výchova a mravná výchova osobitne musia zostať predovšetkým „ponukou“, nenásilným sprevádzaním človeka, ktoré neoberá človeka o jeho slobodu. Zvnútornenie (interiorizácia) a slobodný výber hodnôt sú základom sústavnej motivácie v mravnej výchove. Ani kresťanské hodnoty preto nesmú byť vnucované, či už v obsahu alebo vo formách výchovy a vzdelávania.

Celé dianie mravnej výchovy je v dôležitom prepojení s jazykom, s kultúrou jazyka, kedy je jazyk, hovorené či písané slovo, nástrojom na odovzdávania poznania, formovania človeka, výmeny myšlienok, nástrojom na výchovu a vzdelávanie.

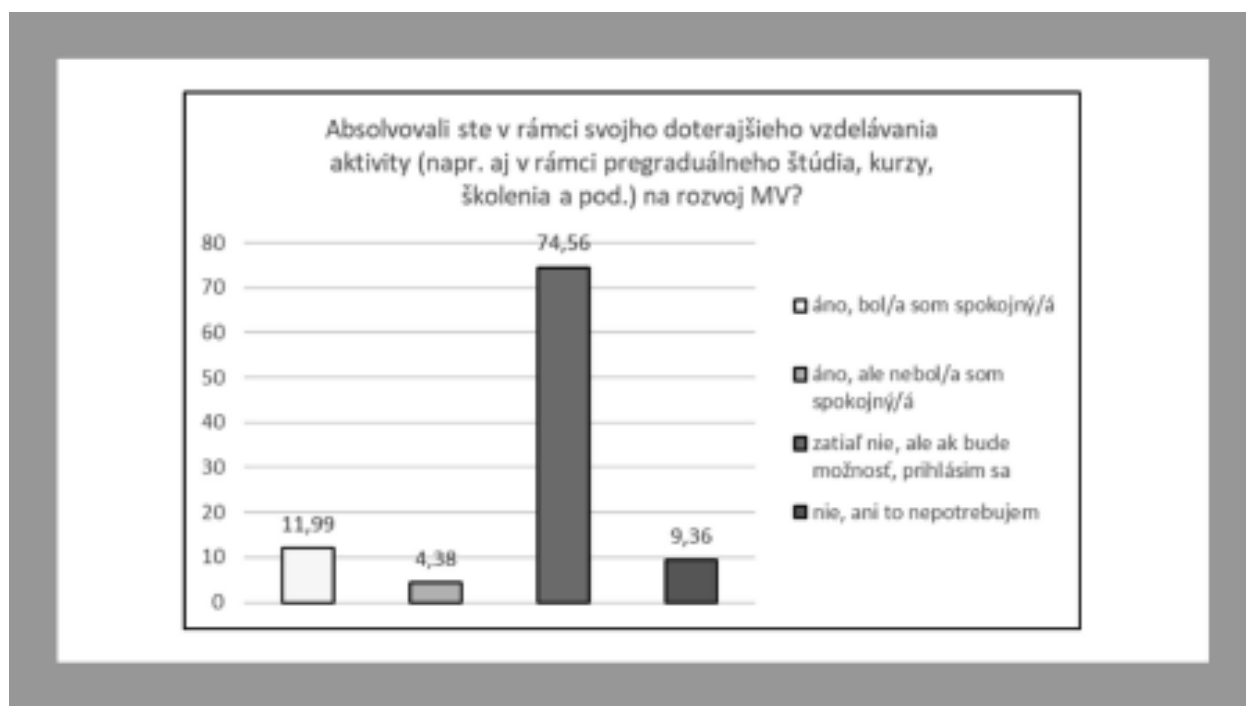
V tomto príspevku sme sa zamýšľali aj nad tým, či sú na túto dôležitú úlohu mravnej výchovy budúci učiteľia dostatočne pripravovaní a čo pociťujú a ako opisujú svoje profesionálne potreby v tejto oblasti učiteľia z praxe. Zistili sme, že v pregraduálnej príprave budúcich učiteľov ako aj v ďalšom postgraduálnom vzdelávaní učiteľov z praxe sa ukazuje pre ďalšiu inšpiráciu v práci učiteľa/vychovávateľa potreba hlbšie poznať historické pozadie výchovných koncepcií. Vybrané kapitoly z dejín pedagogiky užitočne reflektujú pramene rôznych inovatívnych prístupov. Okrem toho, ak sa chceme hlbšie zamerať na filozofické základy vo vyučovaní mravnej výchovy na našich školách, bude potrebné zaradiť do širšieho výberu predmetov v učiteľskom vzdelávaní napr. kapitoly z filozofie výchovy, ďalej posilniť vybrané kapitoly z filozofickej a pedagogickej antropológie, axiológie či etiky. Cieľom mravnej výchovy je formovanie slobodnej,

autentickej a zodpovednej ľudskej osoby, ktorá osvojený systém hodnôt uskutoční a zviditeľní vo svojom živote.

Prílohy:

Tab. 1 Podmienky a činitele pre lepšie uplatnenie a zvládanie MV v školách

Tab. 2 Aký je stav so vzdelávanie učiteľov so zameraním na rozvoj mravnej výchovy

Cultural Contexts of the Christian Tradition in Pedagogy and Contemporary Concepts of Moral Education in Schools

Mária Potočárová

Social, religious, family life and especially the education of children, youth and the future generation in the European area will always be shaped, to a greater or lesser extent, by the values of Christian faith and tradition. The cultural contexts of the Christian tradition also have their direct repercussions in pedagogy. The development of a culture of language is perhaps the most important path in the process of education and training, in the development of the integrity, coherence and identity of the human person. Even today, language is considered to be the primary moulder of the philosophical and spiritual thought of a society or a particular nation. We educate and nurture mainly through linguistic culture and the ability to express, explain and evaluate what we communicate. We also find interconnected links in the cultural development of Slovak and Slavic relations, in the development of language, and in their contemporary experience in the everyday reality of life. The paper presents a brief analysis of the picture of the contemporary world of values, which is manifested in the field of education and training. It summarizes the latest results of a research probe on the state of implementation of moral education in schools in Slovakia. The article also informs about modern pedagogical approaches and innovations in the use of methods of character, value or pro-social education in the contemporary school environment. Ethical and value education in its theory, but also in its practical form, are important didactic sources of religious, moral or character education, of consolidating the culture of education, and become the pillars of the spiritual foundations of European pedagogical thought.